

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XIII, Sayı : 6

KASIM — ARALIK 1974

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(EY KÂFİRLER, SİZE:) «ŞÜPHE SİZ ALLAH'IN VA'Dİ HAKTIR. O SAAT (İN GELECEĞİN) DE ASLÂ ŞÜPHE YOKTUR» DENİLDİĞİ ZAMAN SİZ «O SAAT DE NEYMiŞ, BİLMİYORUZ. TEREDDÜDEN BAŞKA BİR ZANDA BULUNMUYORUZ. BİZ (ONUN MUHAKKAK GELECEĞİNE) KAT'İ İNAN VE BİLGİ BESLEYENLER DEĞİLİZ» DEDİNİZ. ONLARIN YAPTIKLARI AMEL (VE HAREKET) LERİN KÖTÜLÜKLERİ, KENDİLERİNE (ÂİD OLMAK ÜZERİNE), AÇIĞA ÇIKMIŞ, İSTİHZÂ EDİP DURDUKLARI ŞEY (AZAB) ONLARI ÇEPÇEVRE KUŞATMIŞTIR. (ŞÖYLE) DENİLMİŞTİR: «SİZ BU GÜNÜ NÜZE KAVUŞMAYI NASIL UNUTMUŞ İDİYSENİZ BU GÜN BİZ DE SİZİ ÖYLECE (AZÂBDA) BIRAKACAĞIZ. YERİNİZ ATEŞTİR. (DÜNYADAKİ) YARDIMCILAR(INIZ)DAN (BUGÜN) SİZİ (KURTARACAK) HİÇ BİR (ŞEY VE KİMSE DE) YOKTUR.»

(el-Câsiye Sûresi : 32 - 33 - 34)

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Fiilen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyamet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

Emel Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti. Ankara

AKDENİZ ÇEVRESİ MÜSLÜMANLARININ TARİH İLMİNE KAZANDIRDIKLARI (*)

YAZAN :

Muhammed HAMİDULLAH

TERCÜME :

Dr. İ. Süreyya SIRMA

Uzun asırlar boyunca Akdeniz bir müslüman gölü olmuştur. Filistin'den başka, Kuzey Afrika, Mısır'dan Fas'a kadar, Endülüs, Güney Fransa, Güney İtalya, Balkanlar, Türkiye, Suriye, Lübnan ilk akla gelen yerlerdir.

Daha İslâm'dan evvel Araplar bir Akdeniz milleti idiler. Hz. Musa'dan evvel Yemen'in yerlileri olan Amalikalılar Filistin'de bulunuyorlardı. Saint-Paul zamanında, Şam gibi, kuzeyde olan bir bölgede arap kralları bulunuyordu⁽¹⁾. Gassanîler aynı bölgeye üçüncü asırda Décius zamanında yerleşmişlerdir⁽²⁾.

Daha Hz. Peygamber'in sağlığında (569-632), İslâm, kuvvetli bir şekilde Filistin'e yerleşmiştir. Yalnız Allah değil, Çarba ve Azruh da İslâm Devletine bağlanmak için Hz. Peygamberle antlaşma yapmışlardı⁽³⁾. Aynı şekilde Bizans'ın Ma'ân ve Balka valisi İslâmiyeti kabul etmişti, ve Heraklius bu valisini çarpiha gerdirerek bu «ihanet» inden dolayı ölüm cezasına çarptırıldı⁽⁴⁾. Müelliflerimiz, aynı devirde ihtida eden Şam Gassanîlerinden olan bir prensten de söz etmektedirler. Hz. Peygamber'e halef olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Suriye'den Libya'ya kadar olan Akdeniz bölgesinin İslâmlaştırma işini tamamladılar. Taberî⁽⁵⁾, Belazurî⁽⁶⁾, Gibbon⁽⁷⁾ ve diğer tarihçilerin bildirdiklerine göre, üçüncü Halife Hz. Osman, hicrî 27, miladî 647 senesinde Endülüs'ün bir kısmını fethetti.

(*) COLLÉGE DE FRANCE, PARİS

(1) Bkz. İncil: II, Cor. XI, 32.

(2) Bkz: İbn Habîb, el-Muhabber, 370-372.

(3) Hamidullah, Corpus des documents sur la diplomatie musulmane à l'époque du Prophète et des Khalifes orthodoxes, No: 18-20.

(4) Age: 24; İbn Hişam, 958; İbn Sa'd, I/ii, 31.

(5) Tarih, I: 2817.

(6) Futûh, 408.

(7) Decline and Fall of The Roman Empire, V: 555.

İslâmiyet 609 yılında Mekke'de doğdu(*). Mekkelilerin, Suriye-Filistin pazarlarına iştirak edebilmek için, Bizans Kralı I. Léon'dan imtiyazlar elde ettikleri ve bazen Ankara'ya kadar gittikleri biliniyor⁽⁸⁾. İşte üç kıtanın Akdeniz bölgesinin idaresini ellerine almak ve bu bölgedeki müslümanların entellektüel hareketini yürütmek için, Arapların başına geçenler, bu Mekkelilerdir. Onların İslâmî hareket sırasında olan hizmetlerini daha iyi takdir etmek için, onlara ait, İslâmiyet'ten evvelki tarihî malumatı hatırlatmakta fayda vardır.

Mekke'de Tarih :

Bilhassa dikkatimizi çeken iki husus vardır :

Mekke'nin site-devleti, şehrin idaresi için irsî olarak on ailenin elinde bulunan bir meclise sahipti. Bu «bakanlık» lardan biri «sefir-munâfir» işleriyle meşguldü. İbn-ul Kelbî⁽⁹⁾ bu mevzuda tasrih ediyor ki, «Mekkeliler ve yabancılar arasında bir harp vukuunda, her türlü görüşmede bulunmak için, «sefir-munâfir» tam selahiyetli bir temsilci olarak gönderilirdi. Başka bir kabileyle ihtilaf veya Kureyş ve başka kabileler arasında değer araştırması yapılırken de temsilci olarak «sefir-munâfir» gönderilirdi ve onun makul gördüğü her şey kabul edilirdi». O halde bu yüksek rütbeli memurun vazifesini iyi ifa etmesi için, kendi kavminin ve diğer Arapların tarihini iyi bilmesi gerekiyordu. Ve bu, bir bakıma Mekke'de bulunan millî ve beynelmilel tarih bakanı idi.

İkinci olarak. İbn Hişam⁽¹⁰⁾ naklediyor : Ne zaman ki Hz. Peygamber, Mekkelilerin topluluğuna hitabeder ve destek için geçmiş peygamberlerin tarihini anlattıysa, en-Nadr ibn ul-Haris adında biri Resûlüllah'ın arkasından İran krallarının sözlerini ve Rüstem ile İsfendiyar'ın destanlarını anlatmak için İleriye atılır ve şöyle derdi : «Muhammed'in nesi benden üstündür? Eskilerin yazdığı hikâyelerden başka bir şey anlatmıyor. Ben de onun anlattığı hikâyelerden daha güzellerini yazdım» diyordu⁽¹¹⁾.

Bundan başka, biyografik verileri havi, uzun neseb seçereleri öğreniliyordu. Ve kulüplerinde geçirdikleri gecelerde, umumî olarak arap kabilelerini anlatan «eyyam-ul arap»'tan konuşuluyordu.

Kur'an-ı Kerîm'in Hissesi :

Kur'an-ı Kerîm, Peygamberlerin, kralların ve eski milletlerin tarihlerine olan atıflarla doludur. Bilindiği gibi, İslâmiyet, hiçbir zaman için kendi-

(*) Bkz: Pakistan Historical Journal, 1968, XVI: 1-18, 213-219. sayısı, «The Nasî, the Hijrah Calendar and th Need of Preparing a New Concordance of the Hijrah and Gregorian Eras» ve «The Concordance of the Hijrah and Christian Eras for the life-Time of the Prophet» adı altında ve daha sonra Islamic Review, Woking, 1969, LVII, February, s. 6-12 de her iki makaleye bir tek makale gibi yer verilmiştir.

(8) Bkz: Mélanges Massignon, II, 293-311 de «Al-Ilâf ou les rapports économique-diplomatiques de la Mecque pré-islamique» adlı makalem; Ankara için bkz: İbn Sa'd, I/i, s: 43, satır, 17.

(9) Bkz: Le Prophète de l'Islam, sa vie et son oeuvre adlı eserim, II, 527.

(10) s. 191 ve 230.

(11) en-Nadr b. Haris, Hz. Peygamber'e bilhassa sözleriyle eza verenlerdendir. İbn Hişam'ın rivayetine göre, hakkında «Karşısında âyetlerimiz okunduğu zaman, o «Evvalkilerin masalları» demiştir» (el-Kalem: 15.) âyet-i kerimesi nazil olmuştur. Bkz: İbn Hişam, es-Siretu-n-Nebeviyye, Mısır, 1955, I, s. 300. (Mütercimnin notu).

sini yeni bir din olarak ortaya koymuyor, o ancak Âdem (a.s.) ve ondan sonraki Peygamberlerin getirmiş olduğu ebedî dinin yenileyicisi olarak ortaya çıkıyor. Netice olarak Kur'an-ı Kerîm müslümanların düşüncesine, dinin devamlılık ve cihanşumulluk mefhumunu yerleştirmiştir. Kur'an-ı Kerîm Allah'tan bahsederken, **Alemlerin Rabbi**»⁽¹²⁾ diyecek ve hiç bir zaman **«Arapların Rabbi»** veya **«müslümanların Rabbi»** demeyecektir. İlerde göreceğimiz gibi, müslümanların tarihlerini yazmak için ilk denemelere giriştiklerinde, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile değil, fakat Hz. Âdem'le başlayacaklardır. Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa v.s. birer yabancı olarak değil, müslümanların da hak peygamber olduklarına inanmaları gerekli peygamberler olarak geçeceklerdir.

Tarih Yazmanın Başlangıcı :

Hicaz, okuma yazma bilmeyen bir bölge idi. Hz. Peygamber vasıtasıyla İslâmiyeti kabul etmiş olan halk, her şeyden evvel kendi lisanına uygun tek kitap olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadisle uğraşmaları gerekiyordu. Gördüğümüz gibi Kur'ân-ı Kerîm, tarihî atıflar yönünden çok zengindir. Ve onun tefsirlerinin bu mevzuları geliştirmeleri lâzımdı. Sünnet, yani Hz. Peygamber'in dediği, yaptığı veya sessiz kabul ettiği hususlar, ilk şahitler tarafından tesbit edilmiş ve bunlar kendi vazifelerinden geri kalmamışlardır. Hz. Peygamber'in bir kaç sahabesi, Peygamberlerinin hayat nizamında önemli gördükleri hususları günü gününe yazmaya başlamışlar ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra bunu düşünenler ve kendi mâlumatlarını yazan kimseler daha da çok olmuştur. Bugünkü mâlumatımıza göre, en az elli sahabî yazılı olarak, hadis mevzuunda hatıralarını kaleme almışlardır. Hadis, İslâmiyet'in temellerinden biri ve başlangıç tarihi değil de nedir? Hadis sahasında en büyük mütehassıs olan Buharî, eserini, «Resûlüllah ve O'nun devrinin en derin kaynaklarına ve isnâda göre vak'aları anlatan öz ve sahih mecmua» diye tesmiye etmiştir. Burada, bu mevzudan daha fazla söz etmiyeceğiz⁽¹³⁾.

Akdeniz bölgesi müslümanlarının tarih ilmine ait eserleri kaleme almak için yaptıkları ilk teşebbüsler, ilmî olmaktan ziyade faydalı bir gayeye matuf olduğunu gösteriyor. Mes'udî bize şöyle anlatıyor :

«Bu hükümdarın (Halife Muaviye) devamlı adeti, yirmi dört saatte beş defa huzûra kabul etmesiydi... Yatsı ezanı okununca camiye giderdi. Bu namazdan sonra, yakınları, saray gözdeleri, vezirleri ve ev işleri ile meşgul olanlar huzûra alınır. Gecenin ilk saatlerinde vezirler onunla çalışırlardı. Gecenin üçte biri eski Arap tarihini ve bu tarihin meşhur günlerini, diğer milletler ve yabancı kralların hayat hikâyeleri ve siyasetleri, yaptıkları harpleri, harp hilelerini, idare sistemleri ve tek kelime ile geçmişin tarihine taalluk eden her şeyi okumaya hasredilirdi. Sonra yemeği getirilirdi... Ondan sonra da gecenin üçte birinde uyumak için giderdi. Uyanıldığında oturuma gelir, kralların hayat hikâyelerini, tarihlerini, harplerini, siyaset sırlarını havi arşivleri isterdi. Bu arşivleri okumak ve dokümanları

(12) el-Fatiha: 1

(13) A'zami, *Studies in Early Hadith Literature*.

muhafaza etmek için, özel memurlar görevlendirilmişti. Her gece tarihi ve siyasî kitaplardan bir kaç parça dinlerdi. Hemen sonra da sabah namazını kılmaya giderdi...»⁽¹⁴⁾.

Aynı halife, zamanın en büyük Yemen'li âlimi olan Abib b. Şaryah'a Yemen'in eski tarihini yazdırtır. Tabii bu, İslâmiyet'ten önce Arabistan'da en medenî olan ve bazı krallarının Irak ve Suriye içlerine kadar, Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının zararına olarak, imparatorluklarını genişletmiş oldukları bölgeye aitti⁽¹⁵⁾.

Cihanşumûllük ve Devamlılık :

Medine'de doğan, fakat ilmî formasyonunu Mısır'da tamamlayan İbn İshak (ö. H. 151/768), bize İslâmî yepyeni bir buut gösteriyor. Vaktaki Abbâsî halifesi Mansûr, veliaht'ın kendini yetiştirebilmesi için İbn İshak'tan bir tarih yazmasını istedi, yazar bir müddet sonra «Yaratılışın Başlangıcı, Peygamberler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Risâleti, Savaşları ve Halifelerine ait Kitap» adı altında büyük bir cilt getirdi. Hakikaten bu kitap, Hz. Âdem'den, Mansûr zamanına kadar gelen bir tarihli. Halife, saray kütüphanesine konmak üzere kitabı aldı ve yazara, «Benim oğlum bunu okumayacak, bir hülasasını yaz» dedi. Yazar bunu da yaptı⁽¹⁶⁾.

Böylece görüyoruz ki cihanşumûllük ve devamlılık, bir müslüman tarihçisi için temel endişe olup, kendinden sonra gelecekler de hiç bir zaman bu geleneği kaybetmemişlerdir. «Peygamberler ve Krallar Tarihi» adlı muazzam eserine zaman mefhumunun münakaşası ile başlayıp, Hz. Adem'den önce yaratılışın tasviri ile devam ettiren Taberi gibi. O, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğuşuna geçmeden evvel, bir cildin tamamını İran krallarına hasretmiştir. Gün be gün bilgilerin artmasıyla, bu cihanşumûllük daha da ileriye götürülecektir. Bu babta, Mes'udî, Taberî'yi geçmiştir. Residüddin Han'a gelince; O, sadece Peygamberlerden ve halifelerden değil, aynı zamanda papalardan, Roma krallarından, Bizans'tan, İran'dan, Çin'den, Hint'ten, Moğollar'dan ve bizzat bu bilgileri adı geçen memleketlerin kaynaklarından istifade ederek bahsetmektedir. Ve hatta basılmakta olan bu eserde kralların resimleri bile yer almaktadır.

Sihhat Garantisi :

Tarih, bir efsane, ve hele yazarın muhayelesinde uydurulmuş bir roman olmamalıdır. Eski zamanlarda yazara, yazdıkları ispat ettiriliyordu. Bir ifade için delil istemek, eskiden yalnız mahkemelerin imtiyazı idi. Müslüman müellifler tarafından bahsedilen kaynaklarla meşgul olan ve Askalanlı İbn Hacer'in mevzu üzerinde **el-İsâbe**'yi bastıran, Alman müsteşiriki Alois Sprenger, ilk defa müslümanların bu prensibi tarihe de uyguladıklarını Batıda müşahade edenlerin birincisi olarak gözükmektedir. Ve bu, müslümanlarda en ilgi çekici bir husustur. Zira onlar, bir olayı tüm olarak, bir paragrafta, bu olayın terkiibî elemanlarının arası kesilmemiş bir devamı gibi yazmazlar; fakat her şahitliği ayrı olarak kaydeden bir mah-

(14) Muruc uz-Zeheb, V; 73-78.

(15) Bkz: Olinder, *The Kings of Kinda of the Family of Âkil al-Murâr*, Lund, 1927.

(16) Bkz: Pakistan Historical Society Journal, 1967, XV, 79-100 de çıkan «Muhammed ibn Ishâq the Biographer of the Prophet» adlı makalem.

keme dosyası gibi alırlar. Gerçekten İbn İshak'ın, Taberî'nin ve diğerlerinin tarihleri, sayısız derecede rivayet zincirleri ihtiva ederler. Bu rivayetlerin her biri bir kaç satır halinde ve her birinin başında kaynakların esaslı bir şekilde en derin bir nakli vardır. Sadece müellifimizin tanıdığı üstadın adı değil, aynı zamanda bu üstadın kaynakları da olayı gözüyle gören şahide kadar nakledilir. Hz. Peygamber'in bir sahabesi talebelerine bir hadise anlatırken şu kadarını söylemekte yetinebilirdi: Hz. Peygamber şu hususu söylediğinde veya yaptığında veya takrîr yani zımnem tasdik ettiğinde ben oradaydım. Fakat ikinci nesilde üstad şöyle diyordu: Ben Hz. Peygamber'in falanca sahabesinden, Hz. Peygamber'in şu şu şeyleri söylediğini duyduğumu duydum ve sadece: «Hz. Peygamber söyledi...» şeklinde değil. Takip eden her nesilde birbiri ardından gelen ravîlerin zinciri büyüyordu. Hicri III. asır müelliflerinden olan Taberî'de normal olarak, bir kaç satırlık her rivayet için, ravîler zincirinin her birinde altı veya yedi isim vardır.

Ravîlerin biyografilerini bilhassa âlimin yaşadığı devri tayin eden, hocalarının ve öğrencilerinin isimlerini, iyi bir hafızaya mâlik olup olmadığını, emniyet edilebilir, meşhûr bir kişi olup olmadığını, sadece ilim sahasında değil, umumî olarak hayatında ve ahlâkında dikkatli olup olmadığını ve kısaca birbirlerini takip eden râvîler zincirinin gerçekliğini kontrol etmek için ne lâzımsa, işin edebî dirayet yönünden olan kritiğini okuyucuya bırakarak; aynı mevzuya taallûk eden rivayetlerle tenakuz halinde olup olmadığını veya her hangi bir tarih tutmazlığı içinde olup olmadığını gösteren eserler, çok erken bir devirde kaleme alındı. Gerçekten Taberî gibi tarihçilerin ve diğerlerinin bazen birbirlerinden farklı ve hatta mütenakız rivayetleri de naklettikleri ve sonunda kendi kanaatlerini belirttikleri bir vâkıdır. Her şey birbirinden ayrıdır ve okuyucu neyin, kimden geldiğini bilir.

Takvimde Reform :

Her milletin kendine ait ve bazılarında da her kralın kendine ait takvim başlangıcı vardır. İslâmdan önceki Araplarda, bilhassa Mekkelilerde bir «ay-güneş» takvimi vardı ki, güneş yılına müsâvi yapmak için ay yılına devrî olarak zaman zaman bir ay ilâvesi yapılırdı. Zahirî her yerde yılın ayları ve günleri aynı idi, fakat takvim başlangıcı aynı değildi: Nerede ise kabileler sayısı kadar takvim başlangıcı sayısı var denecek, veya daha da fazla. Aynı kabile, takvim başlangıcı olarak aldığı olayı, şayet yeni olay eskisine nazaran daha ehemmiyetli sayılırsa, bazen değiştiriyordu: Kıtık, harp, bir kahramanın ölümü v.s... gibi. Mekke'de, takvimler için en az dört ayrı başlangıç kabul edildiği öğrenilmiş bulunuyor; ve Mekke'deki bu son takvimlerden bir tanesi, Milâdî 569 tarihinde Mekke'ye saldıran ve ordularında bir fil bulunan Habeşîlerin hücumlarını hatırlatan fil vakası takvim başlangıcıdır. Ve bu, aynı zamanda an'aneye göre Hz. Peygamber'in doğum yılı oldu.

Fakat Medine'ye göçeden müslümanlar, göçü yani hicret tarihini olarak almaya başladılar. Hicretin 10. yılında Kur'ân-ı Kerîm takvimi de islah etti ve aylara olan ilâveleri kaldırarak, Şemsî yıla nazaran takriben 12 gün kısa olan ve sırf kamerî olan takvimi ihdas etti. Hz. Peygamber, ziraî vergilerin tahsilini, diğer vergiler ve devrî vazifelerden ayırdı ve Hicretin 16.

yılındadır ki İslâmî hükûmet, yeni takvim başlangıcını resmen kabul etti ve o hâlâ devam etmektedir.

Bu bir reform oldu, bunda şüphe yoktur. Burada, bu yeni sistemin sadece iki faydasından başka bir şeyi göstermiyeceğiz :

1. 33 Şemsî yılda, Maliye Bakanı, hiç kimse farkına varmadan 34 yıllık vergiyi kasasına koyar. Muhakkak ki maaşlar da 34 sene için veriliyordu, fakat devletin bütün gelirleri, memurlarının maaşlarıyla tüketilmez. Arazi vergileri, diğer vergilerden ayrıldığı için -bu vergiler senenin belli bir ayında değil, hasat zamanında tahsil edilirdi- bu metodun, ilâvesi lâzım olan faydası şuydu : Normal olarak devlet hazineleri malî yılın sonlarına doğru boşalmış vaziyettedir. Fakat müslüman devlet hazinesi değişik zamanlardaki gelirler tarafından besleniyordu. Meselâ: Ticarî vergi ile tasarruflar üzerindeki kamerî seneye göre, ve ziraî vergi de şemsî seneye göre.

2. Cami ile Saray arasında bir ayrılık olmadığından kamerî sene dinin tatbiki için daha elverişli idi. Namaz, oruç, hac, v.s... Müslüman asker, sıra ile senenin değişik mevsimlerinde yemek-içmek mahrumiyetine alışıyordu. Çünkü oruç ayı olan Ramazan, sıra ile bu mevsimlerin hepsinden geçiyordu.

Tarihin Değişik Dalları :

Bir dîn tebliğcisinin hayatı ve eseri, o dîne inananlar için en mühim şeydir ve öyle olmalıdır. Müslümanlar da bu konuda istisna teşkil etmezler. Fakat onlar diğerlerinden fazla olarak, yalnız tedrislerinin özü ve temelini teşkil eden ve tebliğcinin yani Hz. Peygamber'in kendilerine bıraktığı Kitab'ı, yani Resulü Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahy olunmuş Allah'ın kelâmı Kur'an-ı Kerim'i muhafaza etmekle kalmamış, aynı zamanda Hadis ile nakledilen sünnetleri de muhafaza etmişlerdir. Bu eş anlamlı kelimeler, Hz. Peygamber'in dediği veya yaptığı veyahutta kendisine sadık olanların yanında zimmen tasdik suretiyle müsamaha gösterdiği şeylere ait rivayetlerdir. Bir noktada Kur'an-ı Kerim'de izâhât yoksa, hadis'e müracaat edilir; şayet hadiste dahi bu izâhât yoksa netice olarak ona benzer metodlarla kıyas yoluyla yeni kanun hükümleri çıkarılır. Hz. Peygamber, bizzat kendisi Kur'an-ı Kerim'in tedvinini işi ile meşgul olmuş⁽¹⁷⁾ fakat kendi muamelesinin tasvirini toplamamıştır : Bu işi ele alanlar O'nun ashabıdır, ve onlar arasından mühim bir kısmı hâtıralarını bırakmışlardır. Beş-altı kadınının, daha Hz. Peygamber'in sağlığında, hadisi günlük olarak yazdıkları görünüyor; Hz. Peygamber'in vefatından sonra, bilgilerini yazı ile tesbit etme işini düşünenlerin sayısı ise çok daha fazladır. Bunlardan en az elli kişiye ait malûmat bulunmuştur. Ve şifahi malûmat getirenler ise sayılmıyacak derecede çoktur. Klâsik devir üzerindeki bir mütehasıs şöyle diyor: Her biri Hz. Peygamber'e ait en az bir rivayet bırakmış olan eshâbın sayısı yüz bini geçmektedir⁽¹⁸⁾. Şayet râvilerin sayısı yüz bini geçerse, Hz.

(17) Bkz: Kur'an-ı Kerim'in Fransızcaya Olan Tercümemin Önsözü.

(18) Bkz: «Sahîfah Hammân ibn. Munabbih... Together With an Introduction to The History of The Early Compilation of The Hadith» adlı eserimin ön sözü. Bu eserin Türkçe tercümesi de mevcuttur.

Peygamber'in zamanındaki mühtedî sayısının en az bir milyon olması lâzımdır ki bunlardan yüz kırk bini Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda bulunuyorlardı.

Bu hadis ilmi Hz. Peygamber devrinin tarihi için ilk maddedir. Bu babta yukarıda sözünü ettiğimiz Buharî'nin eserinin adı manidardır. Hadis ve Siyer yani esas itibarıyla Hz. Peygamber'in biyografisi olan eserleri birbirinden ayırmak lâzımdır. İkişi birbirinden başkadır. Siyer eserlerinin en eskileri Hz. Peygamber'in ashâbı zamanına aittir.

Hız. Muhammed (s.a.v.)'in ölümünden on beş sene geçmemiştir ki müslümanlar, Avrupa, Asya ve Afrika kıt'aları üzerinde hüküm sürüyorlardı. Cihanşumûllük ve devamlılık vasıflarını yukarıda söylediğimiz yıldırım-fetihler ve askerî olmayan olaylara ait eserler de yok değildi. Fakat bu umumî tarihlerden fazla olarak, çok değişik bir durum arzeden eser çeşitleri vardır.

Neseb ilmine ait kitaplar vardır. Araplar bu ilimle eskiden beri uğraşmışlar ve her şahıs on, hatta yirmi nesle varan atalarının isimlerini ezberleyebilirdi. Hz. Peygamber, çocuklara neseb ilminin öğretilmesi için emir vermişti. Divan'ın tahsisatını dağıtmak için Halife Hz. Ömer neseb şecerelelerini tanzim etme ihtiyacını duydu. Diğer bir çoğu da bu işle çok erken bir devirde uğraşmışlardır. Siyasî ve diğer şahısların muamelelerinin gizli olan sebeplerini ekseriyetle akrabalıklar açıklar ve denilebilir ki bu çeşit ilim yalnız müslümanlarda ve bilhassa Arap asıllı olanlarda mevcuttur.

Mekke, Medine, Şam, Bağdad, Basra, Kûfe, Nişabur, Halep, Safed gibi ve daha bir çok şehirlerin tarihleri vardır. Aynı şehir üzerinde onu aşkın eser mevcuttur. Önce şehrin kuruluşunun ve geçmişinin tarihi verilir, daha sonra da bu şehirdeki şöhretli kimselerin hayatları anlatılır. Burada yalnız İbn Asâkîr'in yirmi cildi geçen ve hâlâ tüm baskısını bekleyen Tarih Dimâşk = Şam Tarihi'ni söyleyip geçelim.

Biyografiler diğer mühim bir konu teşkil ederler. Bazen bir tek kişinin biyografisi, bazen de çeşitli şekillerde olan biyografik lûgatlar halinde olur: Umumî olarak şöhretlerin lûgatları alfabetik sıraya veya ölüm tarihlerine göre, meslek şöhretleri olanlar, şehir şöhretleri, devir şöhretleri vs... gibi ve şüphesiz asırlar boyunca bunlara olan ilâveler.

Seyahat rivâyetleri ve bilhassa Mekke'deki Kâbe ile ilgili olanlar da çok eskidir: Bunlardan biri İmam Şafi'î'ye de isnat olunur. En meşhurları, Mağrib'ten gelen ve hatta Fransızca tercümeleri bile mevcut olan İbn Cübeyr ve İbn Batuda'dır.

Tarih sahasında ansiklopediler daha az bir değerde değildir. Meselâ: Mes'ûdî ve İbn Fadlullâh el-Ömerînin eserleri gibi. Lizbon müslümanları tarafından, Atlantiğin diğer kıyısının keşfi için birbiri ardında yapılan teşebbüslerin, ve Brezilya'nın gerçek istilâsını Batı Afrika müslümanları olan Brazil berberîleri kabilesi ve bilhassa Senegalliler tarafından yapıldığını şimdi biliyoruz⁽¹⁹⁾.

(19) Bkz: «Les Musulmans en Amérique d'avant Christophe-Colomb» adlı makale, France-İslam, Paris, 1968, No: 11-14.

Coğrafya çok erken bir devirde müslümanları meftûn etti, zira hac için dünyanın her tarafından Mekke'ye gidilmesi lâzımdı, ve daha halife Hz. Osman zamanından beri müslümanlar Çin'den Fas'a ve Endülüse kadar eski dünyanın üç kıtası üzerinde bulunuyorlardı. İlgi çekici bir başka husus da şudur: Bize kadar gelen en eski müslüman coğrafyalarına göre, «İttifakla kabul ediliyor ki yer, kabuktaki yumurta sarısı gibi boşlukta olup küre şeklindedir». Şimdiden Sicilya'lı İdrîsî'nin fevkalâde doğru olan küre-i arz haritası basılmış bulunmaktadır, fakat ne yazık ki coğrafyasının tamamı henüz basılmamıştır.

Tarih Felsefesi :

İspanya'lı iki yazar olan Sâid -el Endelusi (Ö. 1070) ve İbn Haldûn'u (Ö. 1406) zikretmekle yetineceğiz.

Sâid, Tabakât ul -Umem adlı eserinde milletlerin yükseliş ve çöküş sebeplerini araştırmaktadır. İskandinavya'da yaşayanlar üzerindeki tesbitleri, muasırımız olan Amerika'lı K. Hitti'yi meşgul etmiştir⁽²⁰⁾. Yazar bir tesbitinde: «Güneş, ışınlarını direkt olarak onların başına vurmadığı için, memleketlerinin iklimi soğuk ve atmosfer de bulutlu oluyor. Netice olarak muameleleri de öyle soğuk, huyları da sert olmuş; bununla beraber boyları uzar, renkleri hafif sarışın ve saçları uzun olur. Onlarda anlayış ince-liği ve idrak feraseti yoktur. Bu arada onlarda budalalık ve delilik galebe çalar» der. Eskilere ait olan bu haberleri verdiğimiz için okuyucularımızdan özür dileriz.

İbn Haldûn isminin her hangi bir tanıtmaya ihtiyacı yoktur. Öyle anlaşılıyor ki yeni bir ilim olan sosyoloji'yi ilk defa ortaya koyan odur. Bir çok görüşleri bugün için hâlâ geçerlidir. Bir işe yeni başlamış olanın her eseri gibi bunda da ne olgunluk, ve ne de muhakemede yanılmaması vardır. Fakat bu, siyasî şartların çok zor olduğu kendi devrinde, tarih ilminin yeni bir yönünü ortaya konmasına ve yaşadığımız modern hayatın açılışını yapmaya mani değildir.

Bu birkaç misalden anlaşılacaktır ki Akdeniz müslümanlarının tarih sahasına kazandırdıkları ihmal edilmeyecek derecededir.

(20) Bkz: *History of the Arabs* adlı eseri, s. 526-527.